

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 330.131.012.23:63

JEL Classification B41

DOI 10.33111/EE.2020.45.DemianenkoS

S. Demianenko

Doctor of Economic Sciences,

Professor,

Department of Management,

SHEI «Kyiv National Economic

University named after Vadym

Hetman»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6357-5651>

С. І. Дем'яненко

Доктор економічних наук,

професор, професор кафедри

менеджменту

ДВНЗ «Київський національний

економічний університет

імені Вадима Гетьмана»

КОНЦЕПЦІЯ НОРМАЛЬНОГО І ЕКОНОМІЧНОГО ПРИБУТКУ В ТЕОРІЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ В ПРАКТИЦІ ПІДПРИЄМСТВ АГРОБІЗНЕСУ

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто концепцію нормального і економічного прибутку виходячи з відповідних трактовок теорії ринкової економіки. Розглянуто формування виробничих витрат на базі ресурсної концепції, де кожен вид ресурсу — земля, капітал, праця, інформація та підприємництво формують відповідні альтернативні витрати. Показано принципи формування цих альтернативних витрат. Розкрито зміст понять «нормальний» і «економічний прибуток» і методики їх розрахунку. Показано особливості дії го прибутку за цих умов.

Здійснено спробу розрахунку нормального прибутку для сукупності аграрних підприємств України та окремих видів аграрної продукції зерна і зернобобових, соняшнику, овочів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ресурси, затрати, витрати, мікроекономіка, підприємництво, нормальний прибуток.

CONCEPTION OF NORMAL AND ECONOMIC PROFIT IN THE THEORY OF MARKET ECONOMICS AND THE POSIBILITIES OF IT USING IN PRACTIC OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

ANNOTATION. In the article the conception of normal and economic profit following to interpretation of theory of market economics is considered. Formation of production costs on the basis of resource conception, where each type of main resources — land, capital, labor, information and entrepreneurship are examined. The principles of formation of opportunity costs of these main types of

production resources are considered. Content of the concept of such terms as «economic profit» and «normal profit» and the methods of their calculation are discovered. The role of normal profit for entrepreneurial activity are explained. The specific of market economy functioning in agriculture and formation of normal profit in this conditions are shown.

The agriculture belong to the industries with a high level of competition. In such conditions agricultural enterprises can have economic profit only short period of time and only some of them. In long run, as a rule, most agricultural enterprises can have not more than normal profit. Economic profit under conditions of agricultural commodity markets is about zero because high competition on these markets. It is co-called the paradox of profit when economic profit creates of inter-industry competition and this competition makes profit zero. In this situation some part of enterprises are leaving the industry or specific market and as result of this, supply of product on market is decreasing, prices increase and economic profit again will be about zero. So, in agriculture most of enterprises receive only normal profit and it is in the bast case. It enplanes significant expenses in developed countries on supporting of farmers.

Attempt of normal profit calculation for agricultural enterprises and such crops as grain, sun flow seeds and vegetable on the aggregate data is made. The calculation shown a negative normal profit based on aggregate data of agricultural enterprises of Ukraine and grain. For sun flow seeds and vegetable the normal profit was positive.

KEY WORDS: resources, costs, microeconomics, entrepreneurship, normal profit.

Вступ. Застосування концепції нормального і економічного прибутку в практиці аграрних підприємств має досить важливе значення, адже розрахунок, перш за все нормального прибутку, показує власникам підприємств (підприємцям) доцільність інвестування у певний вид продукції чи галузь. Цю концепцію вже досить тривалий час використовують у країнах з розвинутою економікою, аналізуючи віддачу від виробничих ресурсів і розробляючи альтернативні напрямки їх використання. Тому її застосування в практиці вітчизняних аграрних підприємств є актуальним і своєчасним завданням. У науковій літературі дану концепцію досліджували зарубіжні та вітчизняні автори: Брю С., Ватаманюк Л., Гаврилишин О., Гриценко О., Долан Э., Линдсей Д., Макконнелл К., Крупка М., Островерх П., Реверчук С., Рубінфелд Д., Панчишин С., Піндайк Р., Ястремський О. та інші.

Постановка завдання. Концепція економічного і нормального прибутку використовується у країнах з розвинутою економікою, де у статистичній звітності про діяльність підприємств поряд з бухгалтерським прибутком показують і нормальний прибуток, як альтернативні витрати або віддачу на підприємниц-

тво. В Україні загалом і аграрній сфері зокрема, ця концепція поки що не використовується. Тому ця стаття є спробою започаткувати наукову дискусію щодо зазначеного питання та здійснити хоча б приблизні розрахунки нормального прибутку для аграрних підприємств та окремих видів продукції.

Результати. Сучасна теорія ринкової економіки базується на ресурсній концепції, згідно якої основним механізмом, що приводить у рух всі економічні процеси є протиріччя між обмеженими економічними ресурсами та необмеженими потребами суспільства в товарах і послугах. Кожен вид ресурсів формує відповідні витрати, які в сумі складають собівартість цих товарів і послуг. Закон додаткової вартості на мікроекономічному рівні підпорядковує формування витрат завданню максимізації прибутку конкретного підприємства та зростанню вартості його активів через капіталізацію прибутку, створенню умов, необхідних для подальшого успішного функціонування підприємства з метою елімінування впливу ризикованих ситуацій у довгостроковому періоді. Діяльність підприємства повинна приносити такий прибуток, який дозволив би акумулювати достатню кількість коштів, що утворюють реальну можливість долати можливі ризики у майбутньому.

У цьому проявляється зв'язок макроекономіки й мікроекономіки. І хоча кожний виробник прагне звести витрати до мінімуму, з позиції закону економії праці ці окремі мінімуми несумісні і не можуть бути еквівалентом мінімуму затрат праці на макроекономічному рівні. Несумісність конкретних мінімумів витрат з позиції закону економії праці проявляється в неможливості задовольнити попит виробників на кращі виробничі ресурси внаслідок їх дефіциту і цін, що не дорівнюють їх витратам. Однак при модифікації закону вартості в закон цін виробництва принцип еквівалентності витрат і, відповідно, обміну втілюється в законі середньої норми прибутку, що й виступає основним чинником регулювання ефективності витрат у ринковій економіці. При цьому слід зазначити особливості інтерпретації термінів «затрати» і «витрати». Термін «затрати» відображає використання ресурсів у їх фізичному значенні — праці (людино-годин), палива (літрів чи кілограмів), кормів (ц. корм. од. чи кілоджоулів (кДж)) тощо. Термін «витрати» характеризує використання ресурсів у грошовій формі (праці — заробітної плати, грн, палива — грн, кормів — грн тощо).

В умовах дії ринкового механізму, де ціна на продукт формується під впливом попиту й пропозиції, нестача кращих виробничих ресурсів, або перевищення попиту над пропозицією, підвищує ціни на них до рівня, де попит і пропозиція урівнова-

жуються. Цим самим досягається сумісність окремих мінімумів витрат. Конкуренція прирівнює, усереднює норми прибутку й перетворює вартість, що базується на затратах праці та інших ресурсів, у ціну виробництва, що ґрунтується вже на законах вартості і середньої норми прибутку. При цьому, що є дуже важливим, конкуренція забезпечує дійсно мінімальний рівень цін виробництва як з точки зору виробництва, так і ефективності розподілу ресурсів.

Однак слід відмітити, що цей мінімальний рівень цін виробництва можливий тільки в умовах так званої моделі чистої конкуренції, яка притаманна ринкам аграрної продукції. При моделях ринку недосконалої конкуренції (монополістична конкуренція, олігополія, чиста монополія) принцип забезпечення мінімального рівня цін виробництва не дотримується.

Таким чином, не слід розуміти закон економії праці однозначно, тільки як закон мінімізації затрат на продукт, з позицій макроекономіки, адже прагнення максимізувати прибуток є мікроекономічним аспектом максимізації темпів зростання продуктивності праці.

Із зазначеного випливає висновок, що джерелами формування витрат є виробничі ресурси, які використовуються у виробничому процесі. Це природні ресурси (земля, вода, ліси та ін.), трудові, капітал, інформація та підприємництво. Згідно з певними принципами функціонування цих ресурсів формуються і відповідні витрати. Так, функціонування природних ресурсів формує такі витрати, як рента або плата за землю і орендна плата, витрати на покращення землі, підвищення її родючості, функціонування трудових ресурсів пов'язано із заробітною платою, капітал породжує такі витрати, як амортизація, процент на капітал і процент за позику, підприємницька діяльність — нормальний прибуток, що є також складовою вартості продукту, а інформація — витрати на придбання, впровадження та використання інформаційних систем та інформації у цілому.

Особливості формування певних видів витрат пов'язані з особливістю функціонування відповідних ресурсів. Наприклад, рента або плата за землю є ціною, що виплачується за користування землею чи іншими видами природних ресурсів, кількість яких обмежена. Саме цією обмеженістю пропозиції землі та інших природних ресурсів пояснюється унікальність формування даного виду витрат та їх відмінність від інших видів витрат.

Людина, що не володіє землею або капіталом і не ризикує займатися підприємницькою діяльністю, може запропонувати на

ринку ресурсів лише власну робочу силу у вигляді фізичної або розумової здатності до праці. Саме даний вид ресурсу і формує таку статтю витрат, як заробітна плата, чи то зарплата слюсаря, водія автомобіля або менеджера. Хоча самі собою гроші не є економічним ресурсом, адже, вони окремо взяті, не можуть виробляти енергію, товари чи послуги, однак, виступаючи еквівалентом обміну, вони потрібні для придбання реального капіталу — приміщень, обладнання, машин тощо. Тому власник грошей може продавати підприємцям можливість користування грошима. Ціна такої можливості і є процентом за позику.

Витрати, пов'язані з інформацією, також можуть бути внутрішніми і зовнішніми, залежно від джерела інформації — власного чи залученого зі сторони. Усі наведені витрати є так званими альтернативними або не явними. Їх також ще називають віддачею на ресурс — на землю, капітал, працю, підприємництво чи інформацію. З точки зору підприємства внутрішні витрати — це витрати, пов'язані з використанням власних ресурсів при найкращому з можливих варіантів їх застосування.

Для підприємництва як ресурсу витратами є нормальний прибуток. Нормальний прибуток — це плата підприємцю за його діяльність, направлену на виявлення ініціативи у сфері виробництва певного, виду товару і послуг, прийняттю управлінських рішень, запровадженню інновацій при виробництві нових товарів чи послуг і застосуванню нових технологій, приймання на себе ризику за результати виробництва. Таким чином, нормальний прибуток необхідний для утримання підприємця у певній сфері діяльності і виступає частиною витрат, яка повинна компенсуватися ціною за вироблену продукцію чи надані послуги. На практиці нормальний прибуток визначають шляхом віднімання від бухгалтерського прибутку альтернативних (не явних) витрат на такі ресурси, як земля, капітал, праця, інформація. Бухгалтерський прибуток — це різниця між виручкою і явними витратами, тобто витратами, що зафіксовані у бухгалтерській звітності).

Економічний прибуток визначають як різницю між отриманою виручкою від діяльності підприємства та всіма явними і неявними (альтернативними) витратами, враховуючи і нормальний прибуток. Тому саме економічний прибуток є кінцевим показником ефективності, зокрема, прибутковості, діяльності будь-якого суб'єкта економічних відносин.

Якщо підприємство отримує нульовий економічний прибуток, то це означає, що воно покриває усі свої витрати, пов'язані з використанням усіх ресурсів — власних і залучених. Якщо ж

економічний прибуток від'ємний, то це сигналізує перш за все про те, що такий ресурс, як підприємництво не відшкодовується і підприємцю (власнику) потрібно розглядати альтернативні варіанти діяльності. Нормальний прибуток повинен бути достатньо високим, щоб стимулювати власника залишатися в певному бізнесі (в аграрній сфері — у певній галузі).

У конкурентних галузях, до яких належить аграрне виробництво, підприємства можуть отримувати економічний прибуток тільки певний час і то не всі. У довгостроковому періоді, як правило, жодне аграрне підприємство не зможе отримувати більше, ніж нормальний прибуток. Економічний прибуток в умовах ринків аграрної продукції обов'язково зменшиться до нуля, за рахунок конкурентної боротьби гравців на цих ринках. Це ще називають парадоксом прибутку: економічний прибуток породжує міжгалузеву конкуренцію, яка зводить його до нуля. У цій ситуації частина підприємств змушена покинути галузь, і, як результат, пропозиція продукції на ринку знизиться, ціни зростуть і економічний прибуток знову буде наближеним до нуля. Таким чином в аграрній сфері основна кількість підприємств отримують лише нормальний прибуток і то, це в кращому разі. Цим пояснюються значні витрати країн з розвинутою ринковою економікою на підтримку аграрної галузі. Так, наприклад, ще донедавна понад 50 % бюджету Європейського Союзу використовувалося на підтримку фермерів, а це сотні мільярдів євро.

Ми спробували розрахувати нормальний прибуток для підприємств України за 2018 р. Результати розрахунків наведено в табл. 1. Слід зазначити, що зроблені розрахунки є досить наближеними, адже відсутня чітка статистична інформація за окремими позиціями. Доводилося збирати необхідну інформацію з існуючих відкритих джерел електронних ресурсів. Однак абсолютна точність статистичних даних у нашому випадку не є критичною, адже наше завдання продемонструвати принципи формування витрат аграрних підприємств при розрахунку нормального прибутку.

У наведених розрахунках ми використовували альтернативні витрати лише за двома видами ресурсів: землі і капіталу. Це пояснюється складністю отримання альтернативних витрат на працю та інформацію. Однак земля і капітал є двома основними ресурсами в аграрному виробництві і розрахунок альтернативних витрат за цими ресурсами в цілому є достатнім при визначенні нормального прибутку. Альтернативні витрати по землі визначаються як добуток площі власної землі в обробітку на середню орендну плату за гектар орендованої землі. Тобто, визначається

так звана «упущена вигода, коли б власник землі міг передати свою землю в оренду і отримувати відповідний доход. Альтернативні витрати по капіталу визначаються шляхом добутку власних капітальних інвестицій на банківський процент за депозитами. Тобто, визначається, який доход отримав би власник грошей, якби не фінансував їх у виробництво, а поклав на депозит у банк.

Таблиця 1

**РОЗРАХУНОК НОРМАЛЬНОГО ПРИБУТКУ
В АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ (2018 р).**

№ п/п	Назва показника	Значення	№ п/п	Назва показника	Значення
1.	Кількість аграрних підприємств	49208	10.	Всього капітальних інвестицій, млрд грн	578,7
2.	Середній розмір підприємства, ріллі, га	406	11.	з них: власні	505,2
3.	Посівні площі, млн га	27,7	12.	залучені	73,5
4.	Обробляється власної землі в обробітку, млн га	8,0	13.	Орендна плата за 1 га, грн	2793,2
5.	Орендована земля, млн га	17,7	14.	Середня ставка за депозитами, %	10,0
6.	Чистий доход, млрд грн	66,9	15.	Альтернативні витрати на землю, млрд грн (п.4 x п.13)	22,3
7.	Собівартість реалізованої продукції, млрд грн	495,6	16.	Альтернативні витрати на капітал, млрд грн (п.9 x п.14)	50,5
8.	Рівень рентабельності, % (п.4 / п.5 x100 %)	13,5	17.	Нормальний прибуток, млрд грн (п.6 — п.15 — п.16)	-5,9
9.	Витрати на оренду землі, млрд грн	43,9	18.	Рівень рентабельності за нормальним прибутком (п.17 / п.7), %	-1,2

З табл. 1 видно, що нормальний прибуток аграрних підприємств України у 2018 році був від'ємним, тобто підприємці отримали збиток у розмірі 5,9 млрд грн, порівняно з 66,9 млрд грн бухгалтерського прибутку. Це означає, що значна частина підприємців в аграрному виробництві не покривають свої витрати на підприємництво і їм слід думати про вдосконалення свого бізнесу. Розрахунок нормального прибутку здійснюється у країнах з

розвинутою економікою уже досить тривалий час, зокрема департамент сільського господарства США (USDA) щорічно друкує такі дані.

Можна також розрахувати нормальний прибуток за видами продукції (табл. 2). Розрахунки здійснені за методикою, наданою в табл. 1.

Таблиця 2

РОЗРАХУНОК НОРМАЛЬНОГО ПРИБУТКУ ЗА ОКРЕМИМИ ВИДАМИ ПРОДУКЦІЇ В АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ (2018 р.)

№ п/п	Показники	Культури		
		Зернові і зернобобові	Соняшник	Овочі
1.	Обсяг реалізації, млрд грн	183,2	127,5	8,1
2.	Собівартість реалізованої продукції, млрд грн	145,0	95,0	7,2
3.	Прибуток, млрд грн	23,2	32,0	0,9
4.	Рівень рентабельності, %	24,7	32,5	13,3
5.	Альтернативні витрати на землю, млрд грн	30,0	14,1	0,1
6.	Альтернативні витрати на капітал, млрд грн	7,7	5,7	0,03
7.	Нормальний прибуток, млрд грн	-14,5	12,2	0,77
8.	Рівень рентабельності за нормальним прибутком, %	-10,0	12,8	10,7

У результаті виконаних розрахунків у табл. 2 можна зробити висновок, що з трьох проаналізованих нами культур лише зернові культури не забезпечують віддачу на підприємництво маючи від’ємний нормальний прибуток. Це також інформація підприємцям для роздумів стосовно доцільності займатися певним видом виробництва.

Висновки. Концепція нормального і економічного прибутку є однією з фундаментальних засад теорії ринкової економіки. У країнах з розвинутою економікою цю концепцію використовують на практиці, зокрема в аграрному виробництві, для визначення віддачі на підприємництво за окремими видами сільськогосподарських культур і прийняття політичних рішень щодо відповідної державної підтримки фермерів. В Україні також доцільно використовувати цей підхід для аналізу доцільності підприємницької діяльності за галузями аграрного виробництва та інвестування коштів за певними напрямками.

У результаті виконаних розрахунків з визначення нормального прибутку за сукупністю аграрних підприємств у 2018 році нами встановлено, що маючи досить непогані фактичний бухгалтерський прибуток (66,9 млрд грн) і рівень рентабельності (13,5 %) аграрні підприємства мають від'ємний нормальний прибуток (-5,9 млрд грн і 1,2 % рівень збитковості за нормальним прибутком). Аналіз нормального прибутку за основними видами сільськогосподарських культур показав, зернові і зернобобові — основний напрямок спеціалізації вітчизняних аграрних підприємств, також має від'ємний нормальний прибуток, не забезпечуючи підприємцям віддачу за цим напрямком їх діяльності.

Література

1. Гаврилишин О. Основні елементи теорії ринкової системи. Київ: Наукова думка. 1992. С. 29–35.
2. Дем'яненко С. І. Аналіз критеріїв вигідності (ефективності) господарської діяльності суб'єктів аграрного виробництва / Управлінський облік на підприємствах АПК: стан, перспективи та пріоритети розвитку: зб. наук. праць. К.: КНЕУ. 2016. С. 150–157.
3. Долан Э., Линдсей Д. Рынок: Микроэкономическая модель. СПб., 1992. С. 134–153.
4. Економічна теорія: макро- та мікроекономіка / За ред. З. Ватаманюка та С. Панчишина. Львів: Інтереко. 1998. С. 596–640.
5. Крупка М. І., Островерх П. І., Реверчук С. К. Основи економічної теорії: вправи і задачі. Львів: Діалог. 1997. С. 57–63.
6. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика. Частина 2. Мікроекономіка. Львів: Просвіта. 1999. С. 157–223.
7. Піндайк Р. С., Рубінфелд Д. Л. Мікроекономіка. Київ: Основи. 1996. С. 187–262.
8. Ястремський О. І., Гриценко О. Г. Основи мікроекономіки. Київ: Знання. 1998. С. 187–208.
9. Статистичний збірник «Сільське господарство України за 2018 рік» http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/Zb_sg_2018%20.pdf (дата звернення: 3.10.2020)
10. Agropolitic. Гаряча агрополітика: посівні площі в Україні <https://agropolit.com/news/11374-posivna-ploscha-silskogospodarskih-kultur-u-2019-rotsi-stanovitime-277-mln-ga> (дата звернення: 3.10.2020)
11. Залучити капітал. AgroTimes. <https://agrotimes.ua/article/zaluchiti-kapital/> (капітал) (дата звернення: 3.10.2020)
12. У 2018 році динаміка капітальних інвестицій в аграрний сектор економіки держави помітно уповільнилася — Інститут аграрної економіки. Національна Академія аграрних наук України. http://naas.gov.ua/news/?ELEMENT_ID=4992 (дата звернення: 3.10.2020)

13. Бізнес скоротив капітальні інвестиції у сільське господарство. Українські національні новини. Інформаційне агенство. <https://www.unn.com.ua/uk/news/1854355-biznes-skorotiv-kapitalni-investitsiyi-u-silске-gospodarstvo>

References

1. Gavrylyshyn O. Osnovni elementy teorii ryukovoi systemy. Kyiv: Naukova dumka. 1992. S. 29–35.
2. Demianenko S.I. Analiz kryteriiv vygidnosti (efektyvnosti) gospodarskoi diyalnosti subektiv agrarnogo vyrobnytstva / Upraclinskyi ovlik na pidpryevstvah APK: stan, perspektyvy ta priorityety rozvytku: zb. nauk. Prats. Kyiv: KNEU. 2016. S. 150–157.
3. Dolsnd D., Lindsay E. Rynok: Vikroekonomichna model. S-Pb. 1992. 134–153 pp.
4. Ekonomichna teoria: makro- ta mikroekonomika/ Za red. Z. Vatamanyuka ta S. Panchyshyna: Lviv. Intereko. 1998. S. 596-640.
5. Krupka M. B., Ostroverch P. I., Reverchuk S. K. Osnovy ekonomichnoi teorii: vpravy i zadachi. Lviv: dialog. 1997. S. 57–63.
6. Makkonel K. R., Bruy S.L. Analychna ekonomiyz: pryntsypu, problemy i polityka. Lviv: prosvita. 1999. S. 157–223.
7. Pindaik R. S., Rubinfeld D.L. Mikroekonomika. Kyiv: Osnovy. 1996. S. 187–262.
8. Ястремський О. І., Грищенко О. Г. Основи мікроекономіки. Київ: Знання. 1998. С. 187–208.
9. Statystychnyi zbirnyk «Silske gospodarstvo Ukrainy za 2018 rik» http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/Zb_sg_2018%20.pdf (дата звернення: 3.10.2020)
10. Agropolitic. Garyacha agropolityka: posivni ploachi v Ukraini <https://agropolit.com/news/11374-posivna-ploscha-silskogospodarskih-kultur-u-2019-rotsi-stanovitime-277-mln-ga> (дата звернення: 3.10.2020)
11. Zaluchyty kapital. AgroTimes. [https://agrotimes.ua/article/zaluchiti-kapital/\(kapital\)](https://agrotimes.ua/article/zaluchiti-kapital/(kapital)) (дата звернення: 3.10.2020)
12. U 2018 rotsi dynamika kapitalnyh investytsiy v agrarnyi sektor ekonomiy derzhavy pomitno upovilnylysya — Instytut agrarnoi ekonomiy. Natsionalna Akademiya Agrarnyh Nauk Ukrainy. http://naas.gov.ua/news/?ELEMENT_ID=4992 (дата звернення: 3.10.2020)
13. Biznes skorotyv kapitalni investytsii u silске gospodrstvo. Ukrainski Natsionalni Yovnyu. Informatsiyne agenstvo. <https://www.unn.com.ua/uk/news/1854355-biznes-skorotiv-kapitalni-investitsiyi-u-silске-gospodarstvo> (дата звернення: 3.10.2020)

Стаття надійшла до редакції 26.09.2020 р.